

Лексіка-тэматычная разнастайнасць каляндарных песень Гомельска-Бранскага пагранічча

К.Л. ХАЗАНАВА

Разглядаецца лексіка-тэматычная разнастайнасць каляндарна-абрадавых песень Гомельска-Бранскага пагранічча. У адметным абрадавым слоўніку твораў, прымеркаваных да пэўных падзей календара, выдзяляюцца назвы асоб, найменні прыроднага свету: жывёл, птушак, раслін, водных прастораў, географічныя тэрміны і найменні прылад і прыстасаванняў гаспадарчай дзейнасці чалавека. Частымі ў абрадавых творах з'яўляюцца памяншальна-ласкальныя формы і метафарычна-алегарычнае ўжыванне найменняў.

Ключавыя словы: фальклор, каляндарная абраднасць, песні, лексема, найменне, лексіка-тэматычная група.

The lexical and thematic diversity of calendar-ceremonial songs of the Gomel-Bryansk border zone is considered. There are names of persons, names of natural world (animals, birds, plants and water expanses), geographical terms and the names of tools and devices of human activity in the specific ritual vocabulary of the songs of the calendar events. In the songs diminutive forms and metaphorical use of the names are frequent.

Keywords: folklore, calendar ceremony, songs, lexeme, name, lexical group.

Абрадавая вусная народная творчасць з'яўляецца скарбніцай народнага духоўнага багацця, у якой захоўваюцца ўзоры разнастайных жанраў: праявічных і паэтычных, адрасаваных дарослым і прызначаных дзеткам. У велізарнай сукупнасці паэтычных абрадавых твораў выяўляюцца песні, прыпеўкі, замовы, прыказкі, прымаўкі. Да праявічных жанраў абрадавага фальклору належаць казкі, анекдоты, легенды, паданні, успаміны.

Узаемаўплыў суседніх блізкароднасных моў у фальклоры народных абрадаў асабліва ярка выяўляецца пры даследаванні лексікі памежных гаворак. Гомельскаму рэгіёну ў гэтых адносінах пашанцавала размясціцца на памежжы беларускіх, рускіх і ўкраінскіх тэрыторый. Вынікі міжмоўнага кантактавання адзначаюцца ў абрадавым фальклоры Гомельска-Бранскага пагранічча.

У абрадавай паэзіі колькасную перавагу маюць песні. Паводле тэматычнай арыентаванасці і функцыянальнага прызначэння абрадавыя народныя песні, адзначаныя на тэрыторыі Гомельска-Бранскага пагранічча, можна падзяліць на каляндарныя і сямейныя. Апошняя група складаецца з твораў, якія традыцыйна выконваліся падчас значных для сямейнага і асабістага жыцця чалавека падзей: хрэсьбінных песні, песні-калыханкі, вясельныя песні, пахавальныя галашэнні.

Каляндарныя песні арыентаваліся на падзеі гаспадарчага жыцця чалавека, былі прымеркаваны да сезонных гаспадарчых работ і шчыльна звязаны з кліматычнымі ўмовамі тэрыторыі даследаванага рэгіёна. З гэтай прычыны захаваліся зімовыя, калядныя, вяснянкі, веснавыя карагодныя, велікодныя, палотныя і касарскія, летнія, юр'еўскія, траечныя, русальныя, пятроўскія, талочныя (талчанскія), купальскія, жніўныя, восеньскія песні.

Для многіх абрадавых твораў уласціва выкарыстанне абрадавага слоўніка, лексіка-семантычная характарыстыка якога неабходна для поўнага лінгвістычнага даследавання абрадавага фальклору беларуска-расійскага пагранічча.

Мэтай артыкула з'яўляецца даследаванне лексіка-тэматычнай разнастайнасці каляндарных песень, адзначаных на тэрыторыі Гомельска-Бранскага пагранічча.

Ужо само вызначэнне жанравай прыналежнасці твораў абрадавага фальклору паказвае, што многія з народных песень разам з каляндарнай дакладнасцю маюць арыентаванасць на рэлігійныя традыцыі ўсходніх славян. У песнях, прызначаных да рэлігійных свят, часта ўжываюцца рэлігійныя праваслаўныя намінацыі. Заканамерна з'яўленне падобных моўных адзінак у калядных віншаваннях:

На вашым дварэ стаяла, Раю раіўся, **Хрыстос** нарадзіўся На вашым дварэ!

Апад тым дрэвам цісова крваць. На той крваці **Божая маці**.

Божая маці сына радзіла (в. Казацкія Балсуны, Веткаўскі р-н) [1, с. 23];

Сам **Бог** ходзіць, Скірды лічыць (в. Роўкавічы, Чачэрскі р-н) [1, с. 24].

Заўважаюцца назвы рэлігійных паняццяў у іншых каляндарных песнях:

Пылок мяце, **Божай маці** танок вя... У! (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 45].

Пры гэтым адзначаюцца як назвы асоб, так і назвы свят:

Раду радзілі, чым імя наклаць.

Да й наклалі імя **Ісусам Хрыстом**,

Да **Ісусам Хрыстом**, **Святым Ражаством** (в. Казацкія Балсуны, Веткаўскі р-н) [1, с. 23];

Раскажам табе дзіва дзіўная,

Святы вечар, дзіва дзіўная (в. Роўкавічы, Чачэрскі р-н) [1, с. 27];

Аў ляску, ляску на жоўтым пяску,

Святы вечар! (в. Роўкавічы, Чачэрскі р-н) [1, с. 28];

Аў нашым **раздв** сады зацвілі (в. Роўкавічы, Чачэрскі р-н) [1, с. 27];

Аў нашым **Пятре** Дунай замярзаў (в. Роўкавічы, Чачэрскі р-н) [1, с. 28].

У каляндарных абрадавых песнях Гомельшчыны натуральна адбываецца фіксаванне каляндарных свят, да якіх прымеркаваны твор:

А ў нас сёння **Масленіца** ж, **Масленіца** (в. Мядзведжае, Чачэрскі р-н) [1, с. 37]; **К**

Ушэсцейку ж, Паеду ў поле і з сахо... У! (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 44–45];

Ой, на Вялікодня, ой, на **Вялікі дзень**,

Ой-лі, ой-люлі, на **Вялікі дзень** (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 79];

На Івана, да на **Івана Купала**, Дзе Купала начавала? (в. Мядзведжае, Чачэрскі р-н) [1, с. 116].

Для фальклору характэрны выпадкі своеасаблівай персаніфікацыі найменняў многіх паняццяў. У калядках частыя звароты да Каляды:

Шчодры вечар,

Каляда, Каляда!

Добры вечар,

Каляда, Каляда! (в. Роўкавічы, Чачэрскі р-н) [1, с. 23].

У абрадавых песнях пашыранымі з’яўляюцца разнастайныя па лексіка-тэматычнай прыналежнасці назвы асоб:

Мамачка ж мая, ты, віша... У! (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 46];

Па садочку ж бег **малойчык**, ў гуслі грая (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 87];

Канюхі свішчаць, трох каней ішчаць (с. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 71];

За таго **казачаньку**, за маладога (в. Неглюбка, Веткаўскі р-н) [1, с. 5].

Абрадавыя творы ўтрымліваюць тапонімы, гідронімы і іншыя геаграфічныя найменні. У песнях выкарыстоўваюцца існуючыя ў сапраўднасці геаграфічныя назвы. Народныя песні Гомельшчыны памятаюць пра тэрытарыяльна блізкія да вёсак беларуска-расійскага памежжа гарады:

Як з-над **Кіева**, з-над **Чарнігава** (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 69]; **Што ў Кіеве**

звоняць, што ў **Кіеве** звоняць (в. Казацкія Балсуны, Веткаўскі р-н) [1, с. 75].

У песнях складальнікі і выканаўцы захоўвалі таксама назвы родных любых мясцін. Сустракаецца, напрыклад, назва **Неглюбка** – вёска ў Веткаўскім раёне Гомельскай вобласці:

Да й ў канец сяла, ў канец **Неглюбкі** [1, с. 67];

Што ў Неглюбцы, у сяле, ой, у сяле [1, с. 92]

У каляндарна-абрадавых песнях можа ўзгадвацца імя аб’екта, тэрытарыяльна далёкага ад Гомельшчыны і Браншчыны: *А ў нашым Пятре Дунай замярзаў* (в. Казацкія Балсуны, Веткаўскі р-н) [1, с. 28]. У гэтых радках *Дунай* з’яўляецца характэрным для вуснай народнай творчасці зборным найменнем воднай прасторы ўвогуле. Прыгадаем славуце “Слова пра паход Ігаравы”: *дѣвици поють на Дунаи* [2, с. 52].

А некаторыя песні фіксуюць агульныя найменні геаграфічных, часцей водных, адзінак:

Дзе маці плача – там рэчка бяжыць (в. Беседзь, Веткаўскі р-н) [1, с. 58];

Як паўз тый дубочак рэчачка бяжыць, Як па тэй жа рэчачкі чаўночак

плывець (Гомельскі павет) [3, с. 79];

Як у наших у варотах шырокая возяра (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 88];

Ой, што па мору... У! (г. Ветка) [1, с. 100].

Як правіла, такія назвы таксама маюць у народных песнях памяншальна-ласкальную форму. Дэмінутыўныя ўтварэнні ў фальклорных тэкстах маюць варыянтнасць:

Ой, на той рэчачкі да ляжыць кладачка (в. Беседзь, Веткаўскі р-н) [1, с. 77];

На жоўтым пяску рэчанька бяжыць (в. Насовічы, Добрушскі р-н) [1, с. 33].

У абрадавых песнях Гомельска-Бранскага пагранічча сустракаюцца адметныя найменні фізічнага і сямейнага стану чалавека:

А матка плача да й да смерчакі, ..

А сястра плача да замужжайка, ..

А дзеткі плачуць да выросцейку.. (в. Казацкія Балсуны, Веткаўскі р-н) [1, с. 63]. Своеасаблівымі ў творах з'яўляюцца тэмпаральныя найменні:

Табе ў том гняздзе не зімаваці, ..

Да й табе ў таткі не векаваці, ..

Толькі лецячка пералетаваць (в. Неглюбка, Веткаўскі р-н) [1, с. 65].

Для абрадавай лірыкі характэрны вобразны паралелізм, калі некаторымі чалавечымі якасцямі ў песнях надзяляюцца жывёл, расліны або птушкі. Такая асаблівасць прыводзіць да частага выкарыстання ў народных песнях Гомельска-Бранскага памежжа найменняў птушак:

Ох ты, ластаўка, ты касістая,

Ох і ой, люлі, ты касіста... У! (в. Казацкія Балсуны, Веткаўскі р-н) [1, с. 64];

Зязюлечка лугавая, Лугавая, лугавая (в. Неглюбка, Веткаўскі р-н) [1, с. 93];

Шэры лебедзі – пасярэдзіне, Ох, і вой, люлі, пасярэдзі.. Их! (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 69];

Не збівай-ка, галачка, ранняе расы (в. Неглюбка, Веткаўскі р-н) [1, с. 84];

Як на том возяру серы гусі плавалі, ..

А дкуль я ўзяўся серы селязенька, ..

Як узяў гусачку за сераю шыўку.. (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 88];

Як наперад, як наперад белая лябёдачка, ..

Як наляцеў, наляцеў сіз арол на крылушках (в. Беседзь, Веткаўскі р-н) [1, с. 89].

Вобразны паралелізм у песні можа быць схаваны, як у папярэдніх радках, або выяўлены, калі назвы жывёльнага свету ўжываюцца ў супастаўленні з назвамі асоб або прадметаў:

Ой ты, ластаўка, ты касастая, ..

Ой ты, дзевачка, ой ты, красная (в. Неглюбка, Веткаўскі р-н) [1, с. 65];

Белы лебедзі разляцеліся, ..

Залато кружэжа разаткалася (в. Неглюбка, Веткаўскі р-н) [1, с. 66];

Лугавая зязюленька, лугам ляціш, Чаму не кукуеш?..

Ой ты, дзеўка-дзяўчыначка, ад бацькі йдзеш. Чаму не заплачаш (в. Крапіўнае, Навазыбкаўскі р-н) [3, с. 180–181]; *Рыбка белая – маё целечка* (в.

Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 70];

Хадзіла лісанька на бару, Прасіла, маліла сабаля...

А хадзіла дзеванька на двару, Прасіла, маліла сужаньку (Гомельскі павет) [3, с. 162];

Ой ты, заюшка, гарнастаюшка, ..

Ох ты міленькі, чарнабрывенькі.. (с. Дзятлава, Гомельскі павет) [3, с. 240].

Надзвычай пашыраным у абрадавым фальклоры з'яўляецца ўзгаданне пра коней:

Каня варанога, Раменную пугу (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 76];

На коніку едзя, бяліла вязе.. У! (в. Неглюбка, Веткаўскі р-н) [1, с. 85];

Конь вароны вады не п'е, конь вароны грае (в. Беседзь, Веткаўскі р-н) [1, с. 90].

Захавалася ў песнях найменне іншай капытнай жывёлы:

Ляжыць казёл у мяжэ Да й дзівіцца барадзе (в. Насовіч, Добрушскі р-н) [1, с. 14]

Зрэдку сустракаецца ў народных абрадавых песнях Гомельска-Бранскага пагранічча вобраз мядзведзя, што можна лічыць адлюстраваннем старажытных татэмных вераванняў усходніх славян:

Ай, жала я жала, да сцержачкі дажалася.

Мядзведзячкі спужалася (в. Залессе, Чачэрскі р-н) [1, с. 119].

Мядзведзь выступае станоўчым персанажам і дапамагае жанчыне, за што надзяляецца аўтарам памяншальным найменнем:

Прыходзя ка мне мядзведзечка?

Бог на помач, малодачка!

Тваё дзіця даўно плача.

Хацеў яго пакальхаці,

Але баяўся, каб не задраці (в. Залессе, Чачэрскі р-н) [1, с. 119].

Не абыходзяць увагай песні найменні раслін:

Проці бацькавых варот я малада гуляла,

Ох, лёлі, каліна, лёлі, ягада маліна (в. Неглюбка, Веткаўскі р-н) [1, с. 95];

Да белая бярэзачка,

Да чаго ж ты пахлелала... У! (в. Заляддзе, Веткаўскі р-н) [1, с. 108];

Што паніжа дуба ячмень малаціла, Што павыша дуба

саломка ляцела (Гомельскі павет) [3, с. 79].

Заснаванае на вобразным паралелізме супастаўленне чалавечых адносін адзначаецца ў абрадавым фальклору і з раслінамі:

Высокае ў лесе дрэва яліна была,..

Усяму лугу зялёнаму гануду дала,..

Харошая дзяўчына ў таткі была (в. Старыя Дзятлавічы, Гомельскі р-н) [3, с. 147–148];

Вы расціце, чарнабрыўцы, Да не буяйце,

Як выйду ўвосень замуж, Дак вы і завяньце (в. Старыя Дзятлавічы, Гомельскі р-н) [3, с. 148].

Нават у вялікія святы і падчас вясёлых пацешных пагулянак народ не забываўся пра гаспадарку, таму ў песнях абавязковае ўзгаданне пра прылады, прыстасаванні і дзеянні па сельскай і дамашняй гаспадарцы:

Што ў тваім гумне Сам Бог ходзіць.. Скірды лічыць (в. Роўкавічы, Чачэрскі р-н) [1, с. 24];

Печка топіцца Бліноў хочацца (в. Роўкавічы, Чачэрскі р-н) [1, с. 37].

К Ушэсцейку ж, Паеду ў поле і з сахо... У!

І з сахою ж, Вазьму песенку за сабо... У!

За сабою ж, Буду полечка ярава... У!

Яраваці ж, Буду ж песенку ёй спява... У! (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 44–45]; *Пад мае сені, сені новыя,..*

Да й пад ганачкі, пад цясовыя (в. Неглюбка, Веткаўскі р-н) [1, с. 66].

Часта ў абрадавым фальклору Гомельска-Бранскага пагранічча адзначаюцца найменні адцягненых паняццяў. Дзякуючы стваральнікам і выканаўцам песень у слоўнік абрадавых лексем увайшлі назвы чалавечых якасцей і пачуццяў:

Гавораць, гавораць пра дзівочую красу, ..

Дзівочая краса – на сто рублей каса (в. Казацкія Балсуны, Веткаўскі р-н) [1, с. 75];

Ой, жоўты красачкі да то краса мая,

Ой-лі, вой-люлі, да то краса мая (в. Беседзь, Веткаўскі р-н) [1, с. 78];

Ой, што на мяне на маладую Ды худа славачка ўпала (в.

Неглюбка, Веткаўскі р-н) [1, с. 110];

А ўжо тваё мінулася, дзевачка, каханейка,

Машына гулянейка (в. Крапіўнае Навазыбкаўскі р-н) [3, с. 180–181].

У асобную групу абрадавых лексем фальклору Гомельска-Бранскага пагранічча заканамерна выдзеліць воклічы-запевы-рэфрэны:

Ой, люлі ж, люлюшанькі, ў гуслі грая!..Йх (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с.

87]; *Ох і вой, лялюшанькі, ў гуслі йграя* (в. Неглюбка, Веткаўскі р-н) [1, с. 86];

Ой, лёлюшкі-лёлі, пусці пагуляці (в. Казацкія Балсуны, Веткаўскі р-н) [1, с. 83];

Ох і ой, люлю, мая мама (в. Казацкія Балсуны, Веткаўскі р-н) [1, с. 80]; *Ой-лі,*

вой люлі, да добру радачку (в. Беседзь, Веткаўскі р-н) [1, с. 78];

Ой, лёлі, ой, лёлі, шырокая возяра (в. Стаўбун, Веткаўскі р-н) [1, с. 88]; *Вой люлі, вой люлі, дзеўкі танкі водзяць* (в. Беседзь, Веткаўскі р-н) [1, с. 90]; *Люлі, люлі, гэі, муроўкі* (в. Свабода, Веткаўскі р-н) [1, с. 98].

Даследаванне лексіка-тэматычнай разнастайнасці каляндарна-абрадавых песень Гомельска-Бранскага пагранічча паказвае, што фальклорныя творы, прымеркаваныя да пэўных падзей календара, характарызуюцца адметным абрадавым слоўнікам.

У творах рознай жанравай арыентаванасці фіксуюцца падобныя лексіка-тэматычныя групы абрадавай лексікі. Выдзяляюцца назвы асоб, рэлігійных паняццяў, найменні прыроднага свету: жывёл, птушак, раслін, водных прастораў. Сустрэкаюцца таксама геаграфічныя тэрміны і найменні прылад і прыстасаванняў гаспадарчай дзейнасці чалавека. Уласцівасцю абрадавых твораў з'яўляецца памяншальна-ласкавыя формы і метафарычна-алегарычнае ўжыванне многіх найменняў.

Літаратура

1. Беларускі фальклор у сучасных запісах: Традыцыйныя жанры Гомельскай вобласці / уклад. В.А. Захарава [і інш.] ; уклад. муз. часткі У.І. Раговіч. – Мінск : Універсітэцкае, 1989. – 384 с.
2. Слово о полку Игоревѣ, Игоря, сына Святъславля, внука Ольгова // Слово о полку Игореве. – М. : Художественная литература, 1987. – С. 26–52.
3. Восеньскія і талочныя песні / склад і аўт. ўступ. артыкулаў А.С. Ліс; уклад. і камент. талоч. песень С.Т. Асташэвіч ; муз частка В.І. Ялатаў ; рэд. А.С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 679 с.

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступила в редакцию 02.09.2015